

TOMPA MIHÁLY

Irodalmunknak az a korszaka, amelyben Tompa Mihály fellépett, délszines fénnel előntve tűnik fel emlékezetünk távlatán. Nincsen itten árnyék, sikertelen pálya, meddő küzdés, a magyar lélek dúsan ontja termését.

Friss, tavaszi nedv lüktet a szellemi és művészi élet ütőereiben, a jövő nagyszerű reményekkel kecsegtet. Az előtérben a nemzet álmainak, a világszabadság eszményének boldog látnoka és utolérhetetlen énekese, Petőfi Sándor áll. Élete annyira összhang, annyira zavartalan, legyőzhetetlen érvényesülés, hogy még halála sem más, mint eszméinek megdicsőülése, mintha az istenek szálltak volna le érte, hogy a sír megkerülésével a halhatatlanságba vigyék. Elődje, Vörösmarty Mihály, nagy irodalmi harcok után, dicsőséges pálya alkonyulatán, fáradt ihletét oly hangokkal szólaltatja meg *A vén cigány*ban, amelyek a természet legelemibb kitöréseire emlékeztetnek. Arany János *Toldijával* új utat nyit a magyar költészetnek, s a fejlődés elé ezernyi új lehetőséget tár. Jókai megragyogtatta már aranyhímes képzeletét... Népünk végzete jóakaró éberséggel vigyáz sorsunkra, és soha nem látott bőkezűséggel, soha nem látott számban küldi útjukra a magyar eszme hivatott képviselőit.

A hitnek, lelkesültségnek és lendületnek e ragyogó színpadán csak egy alakra esik a szomorúság, a félrevonultság árnyéka. Tompa nem örvend az örvendezőkkel, s nem hisz a hívőkkel. A szabadságharcnak s a feltörekvő, álomszövő demokráciának drámai gyorsasággal lepergő jeleneteit közömbösnek látszó szótlanlansággal, részvétlenséggel nézi. Lelkének sajátos összetétele idegen ettől a világtól. A halk hárfahangok, melyekben mélabúja megszólal, elvesznek a lelkesültség kürtös

szólamai közepette. Ő azonban nem törődik ezzel. Nyugodtan várja megteljesülése idejét, és rejtve marad az árnyékban, amelyet az elkövetkezendő szomorú napok reá előrevetnek. Társtalan, magános lélekkel született s egy olyan sajátságos képzelettel, amelyhez hasonlót sem az előző, sem a korabeli magyar irodalomban nem találunk. Művészi szemléletének: látományos, elevenítő ereje, különösen ha a természet életének titokzatos fátyolát lebbenti fel, emlékeztet az északi képzelet bensőséges és meglepő fordulatokban gazdag vízióira. Mezők, erdők, kertek hallgatag élete kedves neki, mikor a hold ezüsfátyla alatt egy számunkra érthetetlen világ bontakoztatja ki életét. Ott, ahol bennünket csupán homályos, elringató hangulat fog el, feszülten dolgozó érzékei csodálatos világot látnak: illatszészlők lengenek a légben, a sápadó rózsaák megremegnek, a liliumok a hold hívogató tekintetére kéjesen mosolyognak, a jázminok a szellő játékos simogatása alatt szerelmesen hajolnak össze. Egy igazi élet, a nagy élet mozdul itt meg. Fojtó, szótalan tragédiák játszódnak le egy pillanat alatt, beszédes a csend, viharos a látszólagos mozdulatlanság s a könyörtelen küzdelem az életért, a boldogulásért, nem szűnik egy percre sem. Egy jelképes világ tárul szemünk elé, amelyben folyton-folyvást érezzük a sóvárgást az élet, a szabad mozgás után, s ahol mégis minden megkötött, mintha az elátkozottság bűvölete kötne mindent, mintha megélt, rendeltetésüket betöltött sorsok meredeznének előttünk, mint elmúlt életüknek zengő sírkövei... Tompa érzi a természetnek némaságra ítélt, beszélni vágyó közlékenységét. Izzó képzelete feloldja a megfagyott jelképekben eltemetett sorsokat, életeket, és csodálatos történetekben írja meg a virágok, állatok, romok hősi epikáját.

Túl érzékeny képzeletének önkéntelenül kínálozik anyagul a természet elzárkózó, szemérmes életmegnyilvánulása. Nem felejteti, nem énjét kitágítani és megsokszorozni a célja, nem akarja az egyéni keretből kitörő életét panteisztikus összeolvadásban a természet nagy áramaiban megfürösztetni, mint Wordsworth, hanem az emberi sorsokat, az emberi erkölcs tanulsá-

gait viszi bele a természet világába. Finom érzékkel látja meg a vegetatív élet megnyilatkozásaiban emberi érzések, mozdulatok találkozó hasonlóságait, egészen különös, leheletszerű átvitelekben. Van Heinének egy verse, amelyben a vízililiom álmodozva néz fel az égre, de mindjárt szemérmesen sűti le fejét, mert szeme a hold szerelemre sóvárgó tekintetével találkozik. Hiába hajtja azonban le fejét a szűzi virág, a víz tükre elébe tárja tolakodó lovagjának halovány ábrázatát... Íme, egy mozzanat, egy egészen finom, szinte észrevehetetlen jelkép a tóparti holdas éjszakából, amelybe a költő eszményítő emberiséget visz bele. Ilyen természetű Tompa képzelete is. Minden alkotása csupa áttetszőség, fénynek és illatnak lengeteg szövete. Beszél a féltékeny fénysziromról, amely a széllal együtt üldözi hűtlen, szerelmesét, a parlagi rózsát. Útközben eljutnak a tengerhez, amelyen a kis virág nem tud átkelni. Felkerekedik erre a szél, s nagy felhőt tornyosít a tenger fölé, melynek vízre eső árnyékán a fényszirom átkelhet szárazon. Ezzel a szinte görcsöves elképzeléssel szerkeszti meg a vitorláscsiga regéjét is, e kis állatét, amely evező és vitorlázó bambóival hajóként hasítja a tengert, s ha vést lát, összehúzza evezőit és vitorláit, s mint egy tengeraltjáró hajó, lebukik a víz alá. A történetben, amellyel Tompa a csigának a partok előtt való céltalan kószálását magyarázza, nemcsak egy ezüstös szövésű, ábrándos szerelmi válság húzódik meg, hanem bennefoglaltatik a természettől tanuló ember egész életének szimbóluma is...

Tompa művészi képzelete a természet szemléletén, a természettől nyújtott finom anyag feldolgozásán fejlődött ki. Ennek a belső lelki ténynek döntő befolyása van nemcsak élete folyására, hanem alkotómódjára és életfelfogására is. A természet gyöngéd, jelképes beszédéhez szokott lelke visszariad az emberi társadalom nyüzsgő piacától. Itt hamar kiütközik az önző érdek, és az ösztönök kíméletlen játékát csak durva, kezdetleges álarc fedi. Tompa alig tölt egypár esztendő t Pesten a szabadságharc előtt. A sok emberrel való érintkezés, a történet nem kenere. Lelke olyan, mint a mimóza, csakhogy e virággal ellentétben, érzékenysége korával

folyton nő. Petőfivel való barátsága nem sokáig tart. Sok mindenben eltérnek nézeteik, s amíg Petőfi a baráti érzelmekben túlságosan zsarnokoskodó, Tompa a legkisebb összezördülést is sokáig visszhangoztatja bensejében. Annak, hogy Tompa nem hajlandó *csak* az *Életképek* számára írni — ami összetűzésük kiindulópontja volt —, mélyebben fekvő okai voltak, semmint maguk gondolták volna. Tompa eszményi költő, maga írja húszéves korában Szemere Miklóshoz: „Szép lehet ugyan a föld kebelébe vagy a tenger mélyére leszállni, hol az arany és gyöngy terem, de tán nem kevésbé szép egy magas hegy tetejéről vagy éppen a léghajóból széttekinteni. Egy fenséges légi utazásra örömmel eltökélném magam, ha tudnám is, hogy Ikarosz sorsára jutok, azaz feláldoznám agyam azon hártáyácskáját szívesen, melynek átrepedése észvesztést eszközöl, csak néhány évig teremthetnék magas-magas műveket, de *magasat*, mondom, minőt a világeköltészet nem mutathat.” Tompának ez a vágyakozása a tisztultabb, a fennköltebb költészet után egész életében megmarad. Nem híve, legalábbis lelke legmélyén nem híve a Petőfi-féle forradalomnak, mely költészetünknek Berzsenyitől kiindult fejlődési vonalát egyszerre elvágta. A szónak, a nyelv zenéjének éppúgy barátja, mint Berzsenyi vagy Vörösmarty, s ha korának kísértő és parancsoló szuggesztíója ellen tudott volna teljes erővel küzdeni, a magyar költői nyelvet soha nem hallott finom árnyalatokban és változatokban tudta volna megszólaltatni. De engedményeket tett jobbra is, balra is. Nehéz is lett volna a forradalom utáni korszak erélyes tollú, nagy elméjű kritikusanak, Gyulai Pálnak ellenállni. Gyulai pedig a belformát, a kompozíciót, a jellemzést sürgette, amelyekben Tompa meglehetősen gyöngye volt. Verseinek kompozíciója egészen sajátos, nem az állati test arányos, zárt és célszerű alkatát követte, hanem kedvelt növényeit utánozta, melyeknél az ágak szeszélyes kanyarulatait, a lombzat aránytalan elhelyezkedését semmiféle látszólagos törvény nem köti. Innen magyarázható, hogy Tompa a hivatalos irodalmi élettel, Gyulival és az akadémiával sohasem állott jó lábon. Álnév alatt írt verseit Gyulai a fűzfapoéták művei között em-

lítette, s mikor 1855-ben a *Szépirodalmi Szemlében* részletesebben ír Tompa újabb verseiről, szerkezeti hibáit oly élesen veti szemére, hogy Tompa tíz éven át megszakítja vele a levélbeli érintkezést. Hasonlóan megneheztel az akadémiára is, hol 1859-ben Toldy Ferenc felolvassa Kazinczy-ódáját, és szerinte oly rosszul, mintha szándékosan akarta volna tönkretenni a hatást...

Mindezek a neheztelések visszavezethetők Tompa alaptermészetére, s egyszersmind érthetővé teszik, hogy miért került ő többi nagy költőink mellett bizonyos mértékig háttérbe. Tompa az egyetlen közöttük, kinek nem egy remekműve még ma is ismeretlen olvasóközönségünk előtt.

Tompa, nem is várt hivatalos méltánylást, országos sikert. Megkísértette ugyan Gyulai útmutatásai szerint elbeszélő költeményeiben, balladáiban a belforma követelményeinek jobban megfelelni, de valóban remeket csak akkor alkotott, ha képzeletének természetes útját követte, s ha a zenélő szavak szeretetét s mélabús kedélyének hullámsását semmiféle esztétikai törvény kedvéért nem adta fel.

Az elnyomatás szomorú napjait hanvai paplakában töltötte. Országunk leigázása lelkében valóságos, folyton jelenlévő fájdalommal nőtt. Ha egy érzés erőt vett rajta, akkor az egész világot csak ennek szemüvegén keresztül tudta nézni. A visszatérő gólya önkéntelenül felveti benne a szomorú gondolatot, hogy ennek két hazája van, nekünk pedig egy volt, s az is elveszett. Minden hang, minden jelenség szemlében fájdalmát jelképezi, épp azért, mert érzéseim nem tud uralkodni. Ehhez a belső szemponthoz még egy külső is járult, amely Tompát hazafias érzelme allegorikus megéneklésére készítette, s ez a rémuralom cenzúrája volt. Nyíltan beszélni, nyíltan sírni nem volt szabad, az egész ország olyan volt, mint nagy rabház, hol a foglyok csak jelbeszéddel érintkezhetek egymással. Tompát különben is figyelemmel kísérte a kormány, mint a *Népbarát* egykori munkatársát, mint a szabadságharc papját s

mint *A madár fiaihoz* szerzőjét, amely költemény a Szilágyi-féle *Emléklapokban* jelent meg. Több ízben a kassai haditörvényszék elé idézték, irományait, régiének kéziratát lefoglalták, s egyszer, 1852-ben néhány hétre be is csukták. 1853-ban ugyan felmentették, de azért még több éven át felügyelet alatt volt, s lakhelyét nem volt szabad elhagynia... Mindezek az intézkedések természetesen nem gátolták meg abban, hogy úgyszólván minden sorával, amelyet e korszakban írt, ne az elvesztett hazát gyászolja ...

Később, évek múltán, felengedett az elnyomatás szigora, az ország előtt megcsillogott a szebb jövő reménye, de Tompa lelke örökre eljegyezve maradt a fájdalommal. Az országos gyászt felváltotta két, egymásután elvesztett gyermeke miatt érzett keserve. Élete utolsó éveiben nem egyéb már, mint tiszta fájdalom. Napjainak minden óráját felveri a nyugtalanság, a testi és lelki kín, s a halál gondolata egy percre se tágít mellőle. Ily hangulatban írja legmegrázóbb szomorúsággal telített költeményeit. Nem heves kifakadások, nem kesergő panaszok ezek, hanem egészen halk szavú, megdöbbenő sirámok egy, az életnek a haláltól elválasztó mezsgyéjét átlépő ember ajkáról. *Bár még ...* c. verséről Arany megjegyzi, hogy „pár szakasza oly mélység felett lebeg, hol féltjük az embert, állítson a *költő* keresztet az ily örvény felé, s óvakodjék ott járni”.

Az örvény, amelyre Arany gondol, talán az egyéni életet meghatározó idő és körülmények érzésének az az ingadozása, mely a *Bár még...* egyes helyein, mint irodalmunkban egészen új hangulat, először Tompánál jelenik meg. Az ösztönök színtere, a valóságos világ, mint valami óriási fátyol, meginog előtte, s az emberi elme kisegítő összegezései: múlt, jelen és jövő egybefolynak:

Hátam megöl a már régen leélt gonosz,
Ismét szemközt kerül, és ismét kint okoz;
Elöttem a jövő gyanús ködben lebeg,
Tán meg se érem, — és már benne szenvedek.

Bizonytalan, játékos délibáb az élet, amely kikötésünk, partraszállásunk biztos horgonyait torzítva tükrözi vissza:

Sötét gyászos jelek! rossz órák közelít,
Mely a hűség s a hit oltári képeit,
Miket lelkeim szeret, miket hű ajkam áld,
Fővel forgatja le, csalárd tükör gyanánt.

Tompa nem fogadta meg Arany tanácsát, nem óvakodott az örvénytől. A megsemmisülés, a halálos zsibbadás, a világ szava, lélegzete elállásának hangulata évekig kísérti, s képzeletben ezerszer megvívja az utolsó tusát, míg végre a halál igazán eljön érte... Testi gyötrelmeinek véget vetett a várva várt halál, de lelki szenvedéseinek el nem évülő, örök emléket emelt költeményeiben.